

Kritika stanja

u socijalnoj psihologiji

»The Context of Social Psychology — a Critical Assessment«

J. Israel, H. Tajfel (eds) Academic Press, 1972

»Reconstructing Social Psychology«

N. Armistead (ed) Penguin Books, 1974

Ivan Šiber

Socijalna psihologija započela je svoj nagli razvoj dvadesetih godina ovog stoljeća, da bi u proteklom periodu bila prisutna u svim sferama ljudske djelatnosti: od psihijatrijske problematike do industrijske situacije i političkih konfrontacija. Pokušaj povezivanja psiholoških osobina čovjeka sa socijalnom sredinom, formiranje ličnosti, njeno mijenjanje utjecaj na društvene odnose, bile su dominantne teme u mnogim društvenim znanostima. Izrazito empirijski orijentirana, njeni nalazi imali su autoritet objektivnosti i znanstvenosti, a potrebe neposredne društvene prakse da se usmjerava ljudsko ponašanje davalo je poticaja za sve nova i nova istraživanja. Međutim, gomilanje samo empirijskog materijala nije moglo biti dostatno ni za razvoj same znanosti niti za razumijevanje prave prirode otkrivenih činjenica. Postavila se potreba osmišljavanja nadenog, teoretskih uopćavanja, a svakako i prije svega kritičkog razmatranja dosadašnjeg razvoja. Počeci »vrednovanja« saznanja socijalne psihologije skorašnjeg su datuma, a po mišljenju nekih autora rezultat su širih kritičkih razmatranja potaknutih studentskim pokretima 1968. godine. Interesantno je da je početak vrednovanja socijalno psiholoških nalaza u Evropi, a ne u SAD, gdje je socijalna psihologija doživjela svoj najveći razvoj. Tome je, vjerojatno, razlog evropska tradicija teoretskog uopćavanja i izvjestan otpor dominaciji američke nauke; također i izraziti pragmatizam i pozitivizam američke socijalne psihologije. Tu ne trebamo zaboraviti i marksističku tradiciju i orijentaciju, koja je znatno pri-

sutnija u Evropi nego u SAD, a koja je i nezaobilazno polazište, bilo eksplicitno ili implicitno suvremene kritike stanja u socijalnoj psihologiji.

Knjige koje ovdje razmatramo, imaju mnogo toga zajedničkog, ali dakako i neke manje razlike.

Zajedničko im je da su rezultat organiziranog, zajedničkog napora većeg broja autora, uglavnom evropskih, da i jedna i druga izražavaju izrazito nezadovoljstvo stanjem znanosti koju razmatraju, da inzistiraju na širem društvenom vrednovanju dosadašnjih rezultata i da ukazuju na potrebu da se socijalna psihologija interdisciplinarno postavi u analizi društvenih pojava.

Razlike su im, prvenstveno, u načinu kritike i njenoj argumentaciji.

Prva od ovih knjiga — »The Context of Social Psychology«, na neki je način »službena« edicija (suizdavač je evropsko udruženje za eksperimentalnu socijalnu psihologiju) i okuplja vodeća imena evropske socijalne psihologije. Knjiga je sveobuhvatna, argumentacija veoma detaljna i smirena, a krajnji rezultat veoma kritičan.

Druga knjiga — »Reconstructing Social Psychology«, djelo je mladih autora; prisutni su napisi i stručnjaka iz graničnih područja, u prvom redu politologije i sociologije; stavovi su znatno ekstremniji, lako ne uvijek i dovoljno argumentirani.

Sadržaj knjige »The Context of Social Psychology« podijeljen je u tri osnovna dijela: teorije i eksperimenti, pretpostavke i vrijednosti, metode i modeli. Nećemo ovdje prikazati i komentirati sve napise, već samo one koji nam se čine najinteresantniji i koji daju neke nove uvide u problematiku socijalne psihologije.

U svom prilogu »Društvo i teorija u socijalnoj psihologiji« S. Moskovici prvenstveno razmatra primjerenost socijalno-psiholoških teorija kao teorija i naglašava činjenicu da one zanemaruju socijalnu prirodu čovjeka. »Što je uopće socijalno u socijalnoj psihologiji?« Je li to proučavanje interakcije čovjeka i društva, ili proučavanje čovjeka u društvu?

Po njegovom mišljenju, dominantni utjecaj američke socijalne psihologije doveo je do toga da su autori u drugim zemljama proučavali probleme koji za njihovu sredinu nisu

imali nikakvog značenja. Suvremena socijalna psihologija je nauka o američkom društvu, koja se suočava s problemima i vrijednostima tog društva. Mnogi problemi koji imaju svoju težinu u suvremenim društvima Evrope, kao i svoju tradiciju u autorima kao što su Marx, Freud, Piaget, Durkheim, jednostavno nisu prisutni u razmatranjima socijalne psihologije. Problem klasne strukture društva, utjecaj ideja i vrijednosti na društveni razvoj, problemi lingvistike, potpuno su zanemareni. Autor naglašava da nije zadatak nauke jedino da sistematizira ono što postoji, već i da ukaže na ono što bi moglo biti. Potrebno je mnogo više ideja, a manje eksperimenata, čak i po cijenu da te ideje u prvi mah ne udovoljavaju krutim kriterijima eksperimentalne provjere.

Probleme pred socijalnu psihologiju postavlja društvo. Potrebe društva odlučuju što će biti predmet istraživanja. U okviru grupne dinamike neposredno nakon II. svjetskog rata dominirao je problem zadovoljstva s poslom, sve dotle dok nije dokazano da ono nije povezano s produktivnošću.

Nedostatak teoretskih uopćavanja, po mišljenju Moskovica, doveo je do toga da u suvremenim udžbenicima socijalne psihologije egzistiraju zapravo tri socijalne psihologije: taksonomična — težište je na zadatku i na utjecaju okoline na njegovo rješavanje, diferencijalna — težište je na razlikama između pojedinaca i njihovog odnosa prema socijalnom, i sistematska — koja promatra odnose i međuzavisnost između pojedinaca prema nekom socijalnom objektu. Svi ovi problemi zapravo su ilustracija onog što R. Merton zove »siguran sam da su moja otkrića točna, ne znam da li su značajna«. Moskovici smatra da nisu značajna, i da takva usmjerenost vodi socijalnu psihologiju u izolaciju i daje joj status periferne društvene discipline. Socijalna se psihologija treba uhvatiti u koštac s aktualnim problemima društva kao što su ratovi, socijalne promjene, rasni i međunarodni problemi, političke slobode, nasilja i slično. Zadatak je znanosti da dođe do znanja kroz društvenu akciju, isto kao što se i društvena akcija mora zasnivati na znanju.

Ostali suradnici u ovoj knjizi razmatraju specifične probleme socijalne psihologije, bilo problematizirajući neke specifične teorije i metode (Rommetreit, Tajfel, Israel) bilo sagledavajući njene probleme s aspekta Marxo-

ve koncepcije odnosa čovjeka i društva (Janoušek) ili vrijednosnog prosuđivanja (Asplund).

Na izvjestan način razočaravajući je prilog J. Janouška (psihologa iz Čehoslovačke) u kome autor razmatra Marxovu koncepciju Praxisa. Umjesto da iskoristi šansu cjelovitijeg sagledavanja problematike socijalne psihologije s marksističkih pozicija, on se je zadržao na prepričavanju osnovnih Marxovih stavova o ulozi prakse i proizvodnih odnosa i izvršio ne osobito zanimljivu usporedbu s teorijama Meada, Homansa i Sullivana.

S metodološkog stajališta najinteresantniji je prilog J. Israela, koji razmatra pretpostavke i konstrukcije u društvenim naukama, a posebno u socijalnoj psihologiji. Po njemu, treba razlikovati 1. pretpostavke o čovjeku i znanju koje on posjeduje, 2. o prirodi društva i 3. o prirodi odnosa čovjeka i društva. Stavovi o tim problemima određuju i metodološka usmjerenja. U ovom epistemološkom razmatranju Israel polazi od Marxovih postavki (započinje izlaganje s navođenjem Marksove prve teze o Feuerbachu i konfrontira pristupe Piageta i Skinnera, interpretirajući pristup prvoga marksističkim i na tom primjeru pokazuje nedostatak i nemoć suvremenog behaviorizma.

Pošto je socijalna psihologija nužno povezana i sa pristupima društvu u okviru suvremene sociologije i politologije, Israel podvrgava kritici i cijeli niz modernih i pomodnih teorija, kao i njihovo značenje za socijalnu psihologiju.

Za knjigu »Reconstructing Social Psychology« već smo ranije napomenuli da je veoma oštra, ali ne uvijek i argumentirana kritika postojeće socijalne psihologije. Najinteresantniji su njeni dijelovi svakako uvodno izlaganje editora N. Armistead, u kome on izlaže osnovne orijentacije u razvoju socijalne psihologije koje su dovele do sadašnjeg stanja, kao i izlaganja P. Sedgwicka i G. Grossa o odnosu socijalne psihologije i ideologije.

Armistead započinje svoj napis s tvrdnjom da je »socijalna psihologija alijenirana nauka alijeniranih ljudi« i tu njegovu tvrdnju možemo uzeti kao osnovni moto ne samo njegovog napisa ili ove knjige, već više manje svih knjiga koje u zadnje vrijeme problematiziraju stanje u suvremenoj socijalnoj psihologiji.

U svom razvoju socijalna psihologija se kretala uglavnom na dva paralelna kolosijeka: u okviru psihologije kao »psihološka socijalna psihologija« i u okviru sociologije kao »sociološka socijalna psihologija«.

U okviru psihologije, socijalna psihologija je nastala u suprotstavljanju određenim »heretizama« koje su dominirale početkom ovog stoljeća:

— u suprotstavljanju introspektivnoj psihologiji težište se dalo na one oblike ponašanja koji su dostupni promatranju, znači određeno skretanje u biheviorizam. Na taj način ljudima se počelo pristupati »izvana« — važnije je što oni čine, nego što misle, kažu ili osjećaju.

— u suprotstavljanju instinktivističkoj teoriji, po kojoj se razni oblici ponašanja objašnjavaju različitim instinktima. Taj otpor doveo je do zanemarivanja problema motivacije, do inzistiranja na nagonima gladi, žeđi ili seksu, kasnije na potrebama koje se nalaze unutar pojedinca, umjesto na potrebama koje se izvode iz odnosa pojedinca i socijalnog konteksta. To je dovelo do totalnog zanemarivanja problema socijalne motivacije.

— u suprotstavljanju teorijama »grupne svijesti« po kojima postoje oblici svijesti izvan i iznad svijesti pojedinca. To je dovelo do atomiziranog pristupa pojedincu čak i onda kada je predmet proučavanja grupa.

Socijalna psihologija na osnovi ovih suprotstavljanja razvila se u znanost koja inzistira na tome da se svijest, iskustvo, unutarnja stanja organizma, mogu proučavati jedino ako ih je moguće operacionalno definirati u pojmovima ponašanja koji su dostupni mjerenju. Takav pozitivizam, koji slijedi pojedine opće psihološke teorije, po mišljenju autora, dovodi socijalnu psihologiju u totalnu besplodnost. Metodološko je usmjerenje na eksperimentalnom proučavanju socijalnog ponašanja ljudskog organizma. Problem je, međutim, u određenoj socijalnoj psihologiji pod socijalnim podrazumijeva prvenstveno interakciju među organizmima, što dovodi do razlika u ponašanju, s time da su ti organizmi izdvojeni iz bilo kakve realnosti socijalne sredine i socijalnih procesa.

Osnovni cilj svih istraživanja jest da otkriju općenite zakonitosti socijalnog ponašanja koji su neovisni o kulturnoj i društvenoj situaciji. Na žalost, pri tome se veoma malo vodi

računa o tome kakvi su sadržaji socijalnog života, kakve stavove ljudi imaju, što je to s čime se oni konformiraju, koje su to grupe kojima teže, koja je to problematika interakcija među grupama.

Sažetak stanja socijalne psihologije u okviru psiholoških razmatranja mogao bi se po Armisteadu sažeti u tvrdnji da »kombinacija traženja generalnih zakona, s koncepcijama socijalnog u značenju interakcija među organizmima i s težištem na eksperimentalnoj laboratorijskoj metodi dovodi do zanemarivanja socijalnog konteksta u kome se socijalno ponašanje zbiva.«

U okviru sociologije, socijalna psihologija se pojavljuje kao predmet izučavanja u radovima Cooleya, Thomasa, Meada, također kao svojevrsna reakcija na instinktivističke teorije i teorije grupne svijesti, ali ujedno i kao reakcija na biheviorističko reagiranje na te teorije. Osnovna je koncepcija tih autora inzistiranje na utjecaju okoline na socijalno ponašanje. Nakon II. svjetskog rata taj pristup nalazi svoje formulacije u teorijama referentnih grupa i teoriji uloga, koje pokušavaju objasniti socijalno ponašanje i oblike veza tog ponašanja i socijalne sredine. Taj pravac socijalne psihologije dugi niz godina dominira u sociologiji, kao na primjer u strukturalnom funkcionalizmu Parsonsa. To je u velikoj mjeri deterministički pristup društvu, koji naglašava kako svi dijelovi društva međusobno odgovaraju održavajući socijalni sistem u ekvilibriumu. Uloge su dijelovi socijalnog sistema kojima se pojedinci moraju prilagoditi; stavovi odražavaju norme i vrijednosti društva; ličnost je rezultat odgovarajuće socijalizacije neophodne da društvo funkcionira.

Ove su autorove postavke svakako ispravne i čini nam se da veoma sažeto pogađaju bit problema. Ipak, čini nam se da pored izlaganja stanja nauke, Armistead nije uložio dovoljno napora da ukaže i na razloge takvoga stanja, za što bi mu svakako bio nužan i marksistički pristup analizi društvene strukture, kao i neposrednije povezivanje potreba datoga društva i razvoja same znanosti.

I pored ove usputne primjedbe, autor veoma neposredno ukazuje na slabosti i psihološkog i sociološkog pristupa problemima socijalne psihologije. Po njemu, i jedan i drugi pristup su u osnovi deterministički, s time da jedan objašnjava ljudsko ponašanje ovisno o

ljudskoj prirodi, a drugi o okolnostima koje su ljudi stvorili.

I jedan i drugi pristup ne uzimaju u obzir ideološki utjecaj na socijalnu psihologiju. Za mnoge je socijalna psihologija vrijednosno neutralna, objektivna nauka. Kada se govori o problemima prilagodbe, ne uzima se u obzir koje su to vrijednosti kojima se treba prilagoditi.

Kada se govori o razvoju pojedinca, u vidu se ima statično društvo.

Kada se proučava društvo, tada ga se uzima kao neizbježivi rezultat Industrijskog razvoja, zanemarujući da je ono rezultat specifičnih socijalnih uvjeta i vrijednosti koje se mijenjaju.

O odnosu psihologije i ideologije znatno neposrednije pišu druga dva, ranije spomenuta, autora. Oni, u zasebnim priložima, polaze od dva osnovna pitanja za koja smatraju da bi se trebala postaviti pred socijalnu psihologiju: Kakva vrsta akcije i s kojim ciljem?

U analizi same psihološke prakse naglašavaju da se mnogim liberalnim psiholozi zalažu u rješavanju nekih aktualnih problema društva a da pri tome ne postavljaju pitanja uzroka samih društvenih pojava. Oni se zalažu za osposobljavanje radnika, za rehabilitaciju, smanjenje umora, ali ne istražuju uzroke tim pojavama!

Industrijska psihologija, koliko god bila napredna i promišljena, djeluje prvenstveno s ciljem povećanja profita, a ne da istražuje ili mijenja odnose u samoj proizvodnji. Moto »psihologija u službi ili na korist društva« sve se više prihvaća, a uopće se ne razmatra u službi čije definicije društva — da li vlasnika kapitala ili radne snage, birokratskih snaga i sl.

Autori smatraju da treba polaziti od širih društvenih grupa i pojava koje su rezultat historijskog razvoja i u njihovim okvirima promatrati pojedinca.

Osnovni cilj suvremene, pretežno biheviorističke, socijalne psihologije jest da predviđa i na taj način kontrolira ponašanje. Ideološka funkcija takve pozitivističke socijalne psihologije (kao uostalom i političke nauke, koja je veoma bliska takvoj orijentaciji na Zapadu) jest da depolitizira društvenu nauku i da o njoj stvori predodžbu kao objektivnom i neutralnom području tehničke ekspertize koja je

nedostupna običnim smrtnicima a koja se primjenjuje na dobrobit cijelog društva sa strane demokratski izabranih predstavnika uz pomoć tehnokratskih savjetnika. Ta se logika provlači od perioda hladnog rata, preko ideja o »kraju ideologija« do suvremenih tehnokratskih koncepcija.

Znanost i tehnologija jesu stvarne snage sposobne da izmijene društvo, ali one zacijelo ne mogu same automatski stvoriti i bolje društvo. Kada se one upotrebljavaju zato da maskiraju ili opravdaju politički status quo, dominaciju manjine nad većinom, to je ideološka i tehnokratska upotreba nauke, što ništa u samoj nauci ne može opravdati. To što se suvremeno razvijeno industrijsko društvo zasniva na rezultatima nauke jedna je stvar, ali opravdavanje postojeće strukture moći tom činjenicom nešto je sasvim drugo — ideološka zloupotreba. Čini nam se da koliko god ove riječi imale prizvuk krajnjeg negiranja dosadašnjih dostignuća socijalne psihologije, kao i dovodenje u pitanje dignitet kako nauke tako i ljudi koji su joj se posvetili, one pogadaju u samu bit problema. Depolitizacija je uvijek sastavni dio tehnokratske ideologije, a socijalna psihologija je uglavnom nesvjesno što se tiče opredjeljenosti psihologa, bila u službi postojećih društvenih odnosa.

Zadatak nauke, a pogotovo nauke koja se najneposrednije bavi čovjekom, mora biti da djeluje tako da poveća mogućnost odgovorne akcije kod ljudi, a ne da povećava mogućnost vladavine ljudi nad drugim ljudima. Socijalna psihologija mora istraživati i pronalaziti mogućnosti da poveća vladavinu čovjeka nad svojim vlastitim životnim mogućnostima.

Čitajući ovdje prikazane knjige i komentirajući neke njihove osnovne poruke, i nehotice se nameće pitanje o našoj socijalnoj psihologiji, njenim zadacima i prije svega neograničenim mogućnostima ka realizaciji ciljeva koje je naše društvo pred sebe postavilo.

Nelson W. Polsby and
Aaron Wildavsky

Presidential Elections

Strategies of American Electoral Politics
Charles Scribner's Sons, New York, 1976.,
str. 299.

Stefica Deren

Istraživanje američkog političkog sistema pokazuje da on obiluje brojnim specifičnostima i osobitostima koje su nesumnjivo proizašle iz spleta različitih povijesnih, tradicionalnih, ekonomskih, političkih i društvenih faktora. Svi su ovi faktori, povezani zajedno, na određen način utjecali na razvojne tokove američkog političkog sistema i diktirali stvaranje određenih društveno-političkih struktura i osobujnih oblika njegovog djelovanja.

Između brojnih specifičnosti američkog političkog sistema, svakako je vrijedno i interesantno izdvojiti **predsjedničke izbore**, tj. »način na koji narod bira svog glavnog političkog predstavnika« (H. R. Penniman). Američki predsjednički izborni proces uključuje pored samog izbora određene ličnosti na taj visoki položaj, predizbornu kampanju, zatim način na koji se vrši nominiranje, tj. predlaganje i prihvaćanje odnosno odlučivanje o stranačkom kandidatu za položaj predsjednika Sjedinjenih Američkih Država kao i donošenje i prihvaćanje stranačkog programa s kojim će potencijalni kandidati nastupiti u predizbornim kampanjama.

Dvojica poznatih američkih politologa (profesora političke znanosti) s Kalifornijskog sveučilišta (Berkeley), Nelson W. Polsby i Aaron Wildavsky u knjizi **Presidential Elections** analiziraju praktične i teorijske probleme koji su povezani s predsjedničkim izborima, kao npr. ulogu partaipanata u izbornom procesu, sredstva koja stoje na raspolaganju strankama i njihovim kandidatima, te sam proces koji uključuje tzv. primarne ili prethodne izbore

(tzv. primary), nacionalnu stranačku konvenciju, političku kampanju i napokon samo glasanje za izbor predsjednika Sjedinjenih Američkih Država.

Namjera je autora da objasne splet ili mrežu relevantnih okolnosti unutar kojih se vodi borba za predsjednički položaj, zatim razmotre strategiju takmičarskih stranaka i objasne zašto jedni takmičari upotrebljavaju jednu a neki opet drugu strategiju. Izraz »strategija«, koji autori upotrebljavaju u svojim analizama, označava niz akcija svjesno usmjerenih prema određenim ciljevima.

Po općem uvjerenju Amerikanaca predsjednik Sjedinjenih Američkih Država je najvažnija ličnost američkog političkog života odnosno on je simbol nacije. Osobe koje aspiriraju na tako visok položaj, a u svojoj težnji da pobijede na izborima, moraju »izgraditi veoma složene planove djelatnosti«, vodeći računa o brojnim relevantnim okolnostima unutar kojih se odvija natjecanje za predsjedničku funkciju. Među brojnim faktorima koji igraju značajnu ulogu u izbornom procesu nesumnjivo je da važno mjesto pripada američkim **glasačima**. U kojoj će mjeri oni biti aktivni participanti američke politike, zavisi prije svega o stupnju njihove zainteresiranosti za određene probleme. Politička aktivnost prema mišljenju autora je skupa i iziskuje veoma mnogo vremena i energije. Stoga je vrlo malo ljudi koji se kontinuirano interesiraju za različite probleme. To su uglavnom oni čije zanimanje ili položaj traže politički angažman ili pak oni koji imaju posebne interese na političkom polju. No ti permanentno politički aktivni građani razlikuju se od redovnih glasača za koje je »interes nužan uvjet utjecaja«. Razlike u interesima također dovode i do različitog glasačkog ponašanja, odnosno do razlika u opredjeljenjima za kandidata Demokratske ili Republikanske stranke.

Istraživanja su pokazala da većina ljudi u SAD glasa u skladu sa svojom uobičajenom stranačkom srodnošću, odnosno privrženošću određenoj stranci koja se formira pod utjecajem različitih faktora. Npr. »pojedinac« — kažu autori »nasljeđuje socijalni identitet od svojih roditelja a koji sadrži političku komponentu«. Porodlična tradicija, prihod, obrazovni nivo, privrženost određenoj vjeri, mjesto stanovanja i mnogi drugi faktori koji su na ovaj ili onaj način povezani s biračima, utječu na njihovu stranačku lojalnost. I upravo na os-

novi ovih faktora velike američke stranke, Demokratska i Republikanska, stvaraju si »rezervoar« iz kojeg crpu glasačku moć, odnosno snagu s kojom mogu računati u izbornom procesu. Tako npr. republikanci već tradicionalno dobivaju podršku u malim gradovima i seljačkim područjima Nove Engleske, u Srednje Atlantskim Državama i na Srednjem Zapadu. Za njih se pretežno opredjeljuju bogatiji i obrazovaniji ljudi, koji zauzimaju menadžerske ili profesionalne položaje kao i mnogi biznismeni koji žive u predgrađima. S obzirom na vjersku pripadnost to su pretežno protestanti. Demokrati izvlače veliku podršku i iz velikih gradova izvan Juga. Za njih se obično opredjeljuju slabije plaćeni ljudi, crni glasači, katolici, članovi sindikata kao i mnogi potomci imigranata koji su došli u SAD u drugoj polovici 19. stoljeća, tj. Židovi, Iraci i Poljaci. Ovakva politička polarizacija američkih birača, odnosno politička grupiranja koja izazavaju upravo takvu stranačku lojalnost imaju svoje porijeklo u povijesnim i političkim događajima Amerike. Građanski rat i velika depresija 1929. godine iako su imali veliki utjecaj na političko nasljeđe i izbornu opredjeljivanje nekih društvenih grupa, za druge društvene slojeve nisu bili tako dramatični. Autori ističu kako »neki naročiti kandidati koji posjeduju izvanrednu privlačnost ili neprivlačnost — mogu pod izvjesnim okolnostima utjecati na glasače da napuste stranku« za koju se inače opredjeljuju. Na promjenu izbornog opredjeljenja, prema mišljenju autora, mogu utjecati i »problemi« koji dominiraju u jednom vremenskom razdoblju pod uvjetom da je glasač dobro informiran o sadržaju problema, da ga taj problem zabrinjava i da je u »stanju razlikovati položaje stranaka i njihovih kandidata s obzirom na taj problem«. No saznati i uočiti razlike između stranaka u pogledu nekog političkog problema nije uvijek lako i jednostavno. Profesori Polsby i Wildavsky podvlače kako birači ulaze u svaki izborni period s već formiranim običajima, stavovima i lojalnostima, koje zatim **interesne grupe** i **političke stranke** aktiviraju u toku predsjedničkih izbora i izbornih kampanja. Upravo ta povezanost između interesnih grupa i političkih stranaka kao posredničkih organizacija i birača detaljno je prikazana u ovoj knjizi i potkrijepljena je rezultatima participiranja birača u nacionalnim izborima godine 1968. i 1972.

Zapaženo mjesto po utjecaju i značenju u izbornoj strategiji zauzima novac, kontrola nad informacijama i obvezatnost koju nameće dužnost predsjedništva. Za obje velike američke stranke i njihove kandidate novac ima veliko značenje osobito za vrijeme održavanja predsjedničkih kampanja koje su izuzetno skupe kao i u intervalima između izbora. No, ohrabruju rezultati istraživanja koji su pokazali da kandidati i stranke koji raspolazu s većim finansijskim sredstvima ne pobjeđuju uvijek, odnosno, čini se da ne postoji korelacija između količine utrošenog novca i stupnja izborne pobjede u nacionalnim izborima. Stranačka vjernost birača, ekonomska situacija u zemlji, vjerska i etnička privrženost kao i sama ličnost kandidata, mnogo su značajnije vrijednosti koje odlučuju o konačnom ishodu izbora, nego razlike u pogledu sveukupno utrošenog novca.

Najvažnija funkcija američkih političkih stranaka je nominiranje, tj. predlaganje odnosno imenovanje i prihvatanje kandidata u cilju popunjavanja raznih položaja putem izbora. U procesu društveno-ekonomskog i političkog razvoja Sjedinjenih Država razvilo se nekoliko osnovnih metoda stranačke nominacije koje su od vrlo jednostavnih metoda evoluirale u sve savršenije i složenije oblike isticanja kandidata, prvenstveno s porastom političkih stranaka koje funkciju nominiranja pretvaraju u najvažnije oblike djelatnosti svoje organizacije.

Predsjednička nominacija danas se razvila u vrlo složen proces, koji obuhvaća tzv. pretkonvencijski stranački »okružaj« koji se proširio prvo, u tzv. fazu prajmerija (primary) a u najnovije vrijeme i u tzv. pretprajmeri, što je nesumnjivo, rezultat promjene pravila u pogledu odabiranja delegata za nacionalnu konvenciju stranke.

Analizirajući različite stupnjeve nominacije i izborne tokove (poglavlja 3, 4 i 5) zatim razmatrajući raznovrsne strateške poteze, autori ih pokušavaju staviti u odnos prema faktorima neophodnim za njihovu realizaciju kao i prema mogućim posljedicama koje iz toga proizlaze.

Prije nego što analiziramo nacionalnu konvenciju, koju autori razmatraju s raznih aspekata, interesantno je spomenuti da se u Americi razvila praksa koja je u nekim saveznim državama već 1910. a u drugim 1916. godine dobila i pravnu regulaciju, a koja se sastoji u

tome da se nekoliko mjeseci prije održavanja stranačkih konvencija u nekim državama provode tzv. prethodni ili preliminarni izbori na kojima birači neposredno glasaju o potencijalnom kandidatu za predsjednički položaj i biraju delegate za nacionalnu konvenciju. Savezna država Oregon bila je prva koja je donijela Zakon o predsjedničkim primarnim izborima već 1910. godine. Slični zakoni bili su uvedeni u 26 drugih saveznih država 1916. godine. Međutim, u godinama koje su slijedile primarni ili preliminarni izbori nisu imali neku značajniju funkciju, tako da su 1935. godine bili napušteni u 8 saveznih država. Predsjednički prajmeri ponovno postaju dinamična snaga u političkom sistemu oko 1950. godine, da bi se od 1960., kad je demokratski predsjednički kandidat John Kenedy pobijedio Huberta Humphrija u primarnim izborima Zapadne Virginije, redovno održavali svake četvrte godine. Godine 1968. šesnaest država i District of Columbia, u kojem se nalazi glavni grad Washington, primijenilo je sistem prethodnih predsjedničkih izbora, a 1972. taj se broj još i povećao. Opravdano se postavlja pitanje zašto se održavaju prethodni izbori? Čini nam se stoga što oni postepeno eliminiraju iz daljnjeg natjecanja one kandidate koje ne podržava većina birača niti politička stranka, a s druge strane značajan su politički pokazatelj stranci za kojeg kandidata se «isplati» trošiti finansijska sredstva u daljnjoj izbornoj kampanji. Godine 1976. američki birači imali su mogućnosti u 30 saveznih država da neposredno glasaju o potencijalnom predsjedničkom kandidatu i neposredno biraju delegate za nacionalnu konvenciju na kojoj se konačno odlučivalo o kandidatu koji bi mogao pobijediti na konačnim predsjedničkim izborima bilo je s jedne strane rezultat pobjede progresivnih snaga, koje su željele ograničiti vlast privatno-kapitalističkih interesa za čije ostvarenje su se zalagale stranačke mašine kroz kontrolu konvencija, a s druge strane nastojanje da se uvede demokratskiji sistem.

Značajno pitanje koje se javlja u pogledu nacionalne konvencije jest način odabiranja delegata za taj važan stranački skup. Pojedine države određuju različite metode odabiranja delegata, ali danas se u većini država primjenjuje sistem izbora delegata putem primarnih izbora (1976. godine 70% delegata koji su sudjelovali na konvenciji Demokratske stranke bilo je izabrano u primarnim izbori-

ma) ili putem stranačke konvencije na nivou savezne države (1976. godine 30%). Koju će metodu države primijeniti, to je njihovo suvereno pravo. Općenito je rašireno mišljenje da je izbor delegata putem primarnih izbora najdemokratskiji način, jer pruža biračima velike mogućnosti da neposredno odlučuju o delegatima koje oni žele. Međutim, teško je prihvatiti ovakvo gledište, jer uloga bossova i stranačkih vođa na lokalnom je nivou veoma naglašena a njihova djelatnost izuzetno intenzivna upravo kod odlučivanja o izboru delegata za razne položaje pa tako i za nacionalnu konvenciju stranke.

Pitanje kojem sistemu dati prednost, da li konvenciji stranke na nivou pojedine savezne države ili primarnim izborima, stvar je svake države da samostalno odluči, ali čini se da bi najbolja bila ona metoda u kojoj bi izabrani delegati za nacionalnu konvenciju preferirali onog predsjedničkog kandidata kojeg podržava i većina biračkog tijela.

Odabiranje predsjedničkih kandidata vezano je uz jednu važnu i veoma interesantnu instituciju američkog izbornog procesa — **nacionalnu stranačku konvenciju**, čija je primarna svrha odlučivanje o stranačkom kandidatu za položaj predsjednika i potpredsjednika SAD kao i donošenje stranačkog programa. Realna je činjenica da je proces odlučivanja o potencijalnom kandidatu za položaj predsjednika SAD oduvijek bio nacionalni događaj od prvorazredne političke važnosti koji je doživljavao promjene u skladu s društveno-ekonomskim i političkim razvojem zemlje. Način djelovanja konvencije i proces donošenja odluka vrlo je kompleksan posao u kojem dolaze do izražaja divergentni interesi između organizacija kandidata. Uloga je participanata u nacionalnoj konvenciji različita i nejednaka. Šefovi delegacija pojedine države pružajući podršku određenom kandidatu nastoje postići određene političke koristi kako za sebe lično tako i za svoje grupe bilo u pogledu stjecanja političkih pozicija, zaposlenja ili nekih drugih oblika nagrađivanja.

Daljnja pažnja autora usmjerena je na opis predsjedničke kampanje i analizu nekih faktora koji njome dominiraju uz istovremeno isticanje i naglašavanje razlika između Demokratske i Republikanske stranke u ovom značajnom aspektu izbornog procesa. Tu na prvom mjestu ističu vanjske poslove, zatim problem rata i mira kao pitanja koja isklju-

čivo dominiraju republikanskom političkom kampanjom, za razliku od Demokratske stranke koja stavlja težište na domaće — unutrašnje — društveno-političke i ekonomske probleme zemlje.

Osobito je interesantno predzadnje poglavlje knjige, u kojem autori razmatraju važnost reformi, koje bi trebale unijeti neke nove momente u predsjedničke izbore i u sam izborni proces. Autori se osvrću i na brojne prijedloge koji su upućeni u pravcu reformi američkog stranačkog sistema i iznose vlastita razmišljanja o strategiji i mogućim rješenjima u u procesu demokratizacije predsjedničkih izbora.

Izrijevši u najkraćim crtama samo neke značajnije probleme koji su predmet iscrpne analiza profesora Polsbyja i Wildavskog, željeli bismo istaknuti da je riječ o vrijednom i značajnom djelu koje nas na veoma cjelovit i sistematičan način upoznaje sa složenim pitanjima predsjedničkog izbornog procesa i nekim suvremenim fenomenima američkog političkog sistema. Na osnovi brojnih podataka i činjeničnog materijala te dokumentirano iznesenih stavova i vlastitih razmišljanja (što je djelomično rezultat dugogodišnjeg interesiranja za ove fenomene), autori su potvrdili da su vrsni poznavaoци ove složene problematike, koja je sastivni dio američkog političkog sistema.

No, međutim ono što se može prigovoriti autorima jest to što oni prilikom analize izbornog opredjeljenja američkih birača za Demokratsku ili Republikansku stranku ne polaze od određenih objektivnih karakteristika društvenih grupa odnosno klasa, već im kao osnovni faktori izbornog opredjeljenja američkih birača služe razni simboli statusa, kao npr. zanimanje, obrazovanje, stil života, bogatstvo, odnosno imovno stanje ili vlastito osjećanje pripadnosti određenoj stranci. Usprkos tim nedostacima, knjiga predstavlja vri jedan prilog izučavanju suvremenog američkog političkog sistema.

Eugen Pusić

Razvedenost i povezanost

Teoretski problemi samoupravnog modela

Zagreb, *Bibliotheca Encyclopaediae modernae*, 1974.

Zvonko Lerotić

Među knjigama koje su u posljednje vrijeme izašle pred javnost, ne mali broj je iz područja politologije, čije teme ne razglabaju samo politolozi od struke već i znanstvenici srodnih disciplina. Među potonjima je Eugen Pusić sa svojom knjigom: »Razvedenost i povezanost — teoretski problemi samoupravnog modela.«

Autor se poduhvatio teškog zadatka da prođe do teorijskih pretpostavki neophodnih u razumijevanju i objašnjenju strukture i promjene političkog sistema sa stajališta samoupravnog modela. Ovakva znanstvena analiza iziskuje (1) višedimenzionalan pristup i, bez sumnje, (2) integraciju znanja iz različitih disciplina i područja — marksizma, teorije i prakse samoupravljanja, sociologije, politologije, pravnih znanosti, ekonomije, kibernetike, teorije informacija i komunikacija, znanosti o upravi, sistemologije itd. Višedimenzionalni i multidisciplinarni pristup samoupravnom modelu političkog sistema glavna je osobina Pusićeve knjige. U tome leži činjenica da ona spontano pobuđuje interes za otkrivanjem bitne poruke koja leži iza ovako strukturiranog modela i načina kako je autor poruku unio u model.

Autor u političkom sistemu izdvaja strukturni aspekt, glavne procese, modalitete i stupnjeve razvoja. Politički sistem iz svoje strukture — no u vezi s faktorima okoline (proizvodna sredstva, ljudska okolina itd.) — rađa imanentne tendencije koje su upravljene na ostvarenje integracije sistema putem kontrole informacija što je nužan uvjet samoupravnog odnosa unutar političkog sistema.

U Pusićevoj knjizi nalazimo odgovor na pitanje da li moderna društvena znanost opovrgava ili potvrđuje Marxovu misao o procesima unutar društva koji strukturalno i subjektivno vode k samoupravljanju na svim razinama koji sadrže interesne relacije. Nadalje, autor pokazuje da tek imanentna analiza suvremenih društvenih znanosti može objasniti je li samoupravljanje jedan spontani produkt političke akcije ili je to trajna tendencija društvenog sistema utemeljenog na proizvodnji, radu i razmjeni informacija.

Da bi ovo precizno pokazao, autor koristi znanstvene rezultate strukturalne i funkcionalne analize, kibernetike, teorije informacija, sistemologije i drugih suvremenih pravaca u modeliranju sistema, pokazujući da samoupravni odnos implicira postojanje strukturalnih elemenata, uloga, informacija, resursa, odnosa, poredaka, institucija, grupa itd., ali da oni — premda svi komponente jedne cjeline koja se ne može svesti ni na samu strukturu, ni funkcije, ni informacije, ni institucije itd., — inkluzive nose tendenciju »transformacije političkih sistema od kontrole vlasti prema kontroli informacija.« (str. 180) Budući da znanstveno uočavanje tendencije nije dovoljno za realizaciju samoupravljanja, to autor veli: »Ili ono (samoupravljanje) nije identično s tom tendencijom; ono ostaje zahtjev i svjestan program.« (ibid.)

Ovo potonje pokazuje da je autor daleko iza sebe ostavio jednostranosti strukturalizma, funkcionalizma, sistemologije, kibernetike ili komunikologije i da zato što slijedi ono bitno znanstveno, može teoriji samoupravljanja pristupiti moderno osuvremenjujući marksističku misao.

Znanstveni razgovor o samoupravljanju političkog sistema zahtijeva prosudbu svih razina političkog sistema, što suvremena znanost izvodi sve preciznije, uočavajući sve više pojedinosti kroz prodor do bitnih odrednica društva. Marksizam ne može i neće biti zamjena za sva ta znanstvena dostignuća i razumljivo da njegova terminologija ne želi potisnuti nove elemente i kategorije, kojih je sve više i više. U modeliranju sistema, pa i samoupravnog, marksizam želi pokazati superiornost svoje poruke nad ostalim porukama osim što trajno pokazuje postojanje čvrste veze koja postoji između njegove poruke i stvarnog društvenog života. Modeliranje marksističke

poruke o samoupravljanju Eugen Pusić je u svojoj knjizi izveo sustavno i suvremeno.

Smatramo da smo naše mišljenje o Pusićevoj knjizi »Razvedenost i povezanost« dovoljno jasno iznijeli. Na kraju, prema običaju, da spomenemo redoslijed poglavlja: (1) Definicija političkog sistema, (2) Mijenjanje političkog sistema, (3) Stupnjevi u razvoju političkog sistema, (4) Modaliteti razvoja političkog sistema, (5) Paralelno postojanje triju faza u Jugoslaviji, (6) Samoupravljanje — opći uvjeti ostvarivanja, (7) Samoupravljanje i razvoj političkog sistema.

Nenad Mišćević:

Marksizam i post-strukturalistička kretanja

Rijeka 1975 — biblioteka »Prometej«

Jaroslav Pecnik

Nenad Mišćević je svojom prvom knjigom »Marksizam i post-strukturalistička kretanja« predstavio našoj kulturnoj javnosti pokret kod nas relativno slabije poznat ali koji je nije klasificiran u »arhivu«. Naprotiv, dao je obilje velikih i vrijednih rezultata i, u mogućnosti je da ih još više promisli i produbi. Mišćević suočava post-strukturalizam s marksizmom i u svojim esejima on je pokušao teorijski obrazložiti plodotvornost tog susreta; zapravo misao marksizma je nesumnjivo misao koja je u središtu teorijskih promišljanja našeg vremena i svijeta i nesumnjivo je da ona u sebi nosi mnoštvo mogućnosti, te je normalno da u svom istinskom naporu ka očuvčenju i ozbiljenju svoga vremena, a preko njega vršeći i anticipaciju onog budućeg bude obrazložana s različitih i sve novijih pozicija. Takva kritička i stvaralačka osvjetljavanja s različitih aspekata nimalo ne devalviraju marksističku misao, već naprotiv odgovarajući na te izazove ona neprestano vrši diverziju na sve ono prevazišlo i neprestano se potvrđuje i obogaćuje. Mišćević je na tragu Marxove misli upravo i pokušao teorijski obrazložiti u kojoj je mjeri marksizam bio presudan za izdvajanje i odvajanje (kritičko nadvladavanje) post-strukturalizma iz okrilja svoje strukturalističke matice. U središtu njegova promišljanja i analiziranja nalaze se: Althusser, Deleuze i Foucault, mislioci koji po Mišćeviću najprimjerenije reprezentiraju taj prijelom između strukturalizma i post-strukturalizma (Althusser), ili koji su kao Deleuze i Foucault najizrazitiji predstavnici samog post-strukturalizma. Ali, odmah se može uputiti

i jedna primjedba: zašto Mišćević nije potpuno interpretirao Derridu, jer on ništa manje nije interesantan od ostalih autora, odnosno njegova misao je možda čak specifičnija i više uznemiruje nego bilo kojeg drugog post-strukturalista? Mišćević, analizirajući tri navedena autora, neprestano ih suočava ne samo s Marxom, već i Freudom i Nietzscheom, smatrajući da oni predstavljaju izvorišta s kojih je post-strukturalizam crpio najrelevantnija pitanja. Ali, Mišćević se ne zadržava samo na tome, već »čitajući« post-strukturaliste, on izlaže njihov kritički pristup Hegelu, približavanje Heideggeru, a njegov krug post-strukturalista (pored trojice centralnih) kojima se obraća, širi se i na Derridu, Sollersa, Gouxu, Kristevu itd. Zapravo, Mišćević želi svestrano zahvatiti što više problema, jer je uvjeren da stavovi post-strukturalista na tragu Marxove misli, a suočeni i s Freudom i Nietzscheom predstavljaju jedan od najrevolucionarnijih i najdalekosežnijih prodora u misao uopće, da je njihova misao, ako bismo tako mogli reći — prevratnička. Polazeći od Marxa, post-strukturalisti su željeli prekinuti s tradicijom metafizičkog mišljenja, ali tu se i krije jedan od središnjih problema koje je najprimjerenije izrazio Derrida smatrajući da je više od dvije tisuće godina metafizičkog mišljenja oblikovalo jezik i sintaksu kojima je čovjek i danas prisiljen se služiti, a oni ga sputavaju i ograničavaju, te ako se preuranjeno pokuša izbaviti iz tih okova metafizike, ne vodeći računa o onom potisnutom, postoji opasnost »pada« nanovo u zgradu metafizike. U tom smislu, kao što npr. Althusser i ostali post-strukturalisti predlažu novo čitanje Marxa, i ostalih klasika marksizma (prvenstveno misle na Lenjina), kako bi se otkrilo ono potisnuto, skriveno, maskirano, ono iza leđa subjekta (a tim čitanjem post-strukturalizam želi ujedno pročitati i razumjeti samog sebe), ono što je skriveno u vlastitom tekstu jednog npr. Althussera ili Derride itd., Mišćević daje naslutiti da se reinterpretacijom, čitanjem post-strukturalista i tragom njihove misli i u suočavanju s ostalim relevantnim misaonim horizontima mogu se naslutiti težnje da se ne pročita samo Marxova misao ili njihova vlastita misao, već i ono što je uvijek u povijesti kulture i mišljenja bivalo zanemareno, potisnuto i prezreno.

Miščević, radi lakšeg i jasnijeg teorijskog obrazlaganja svojih postavki periodizira strukturalizam u tri osnovna pravca: prva faza strukturalizma, uglavnom radovima Levi-Strausa i Althussera (prvenstveno se misli na djelo »Za Marxa«, prevedeno kod nas u »Nolitoj« ediciji »Sazvežđa«) nastupa kao kritička teorija i dovodi pod upitnik fundamentalne filozofske sheme. U svom drugom razdoblju strukturalizam razrađuje jedinstvenu metodologiju i cjelovite sklopove, te se suzdržano odnosi prema znanosti, a to je ujedno i razdoblje najžešćih polemika u kojima ni jednoj strani dogmatizam nije stran. Po Miščeviću, 1968. g. je prelomna točka strukturalizma, odnosno tada dolazi do imanentne reakcije na strukturalizam, tako da možemo zapravo govoriti o prvim početcima post-strukturalizma. Glavni predstavnici su Althusser, Deleuze, Foucault i Derrida. Pod njihovim utjecajem post-strukturalistička perioda bit će obilježena reaktiviranjem filozofijske problematike« (str. 8). Miščević predmet teorijskog obrazlaganja i napora usmjerava upravo isticanju dominantne dimenzije retulozifikacije filozofije same. Zapravo, dok se u prvoj fazi strukturalizma odražava negativan odnos prema filozofiji, dotle je druga faza strukturalizma preko filozofije prelazila šutljivo, a tek u razdoblju tzv. post-strukturalizma teren filozofije postaje dominantan. Ili kako kaže autor: »Sve velike kategorije tradicionalne filozofije bivaju ponovo promišljene, status filozofije postaje predmet rasprava i raspru, post-strukturalizam živi u znaku filozofijskih pitanja« (str. 9). Miščevićev izbor predstavnika post-strukturalista koji su u središtu njegova analiziranja podređeni je problematici, jer Althusser, Foucault i Deleuze, svaki za sebe, odražavaju određeni, specifičan odnos spram marksizma; Miščević smatra da je upravo taj susret post-strukturalista s marksizmom, ali i s nekim drugim misaonim konceptima uvjetovao njihovu progresivnu i revolucionarnu političku orijentaciju, ali čini se da tu ipak nije sve jasno (misli se na Althussera) jer se pojedini predstavnici etiketiraju kao dogmatici. Ali, sam Miščević smatra da ta kritika zapravo nije upućena razdoblju post-strukturalizma, već prvoj fazi koja je po njegovu mišljenju najranjivija (što je veoma dobro pokazao A. Lefebvre u svom djelu »S on stranu strukturalizma«), a Althusser je sudionik sva tri razdoblja. Međutim, da bi se uopće moglo govoriti o post-strukturalizmu,

trebalo bi prije svega postaviti pitanje da li se uopće zna što je to strukturalizam, odnosno da li je raščišćen sam pojam strukturalizma? O strukturalizmu možemo govoriti od pojave strukturalne lingvistike F. de Saussurea, i od tada je strukturalizam područje brojnih intelektualnih sukoba i rasprava. Dok mu jedni zamjeraju puki pozitivizam, dogmatsku interpretaciju Marxove misli itd., drugi smatraju da su strukturalisti učinili više nego bilo tko drugi za mišljenje, svojim prodorom u same pore mišljenja i da je time njihova uloga sudbonosna u povijesti mišljenja, bolje rečeno da su oni nosioci jednog novuma (duhovno-teorijskog) u filozofiji i znanosti (misli se prvenstveno na onu humanistički orijentiranu). Područje primjene strukturalističke metode se preko lingvistike sve više širilo (filozofija, poetika, etnologija, kibernetika, antropologija itd.), tako da se strukturalizam postupno nameće kao »ravno-pravni sugovornik kršćanskom i ateističkom egzistencijalizmu, humanističkom marksizmu i konačno, tradicionalnoj profesorskoj i sveučilišnoj filozofiji« (str. 7). Danas, kada se govori o odnosu marksizam-strukturalizam, nužno je izvršiti razgraničavanja unutar samih pojmova, jer npr. kao što marksisti izlažu stvaralačku kritiku sopstvenu praksu, to isto čine i strukturalisti. Ali, čini se da je nužno navesti neke od mogućih prigovora prvom i drugom razdoblju strukturalizma, kako bi kasnije taj odnos marksizam — post-strukturalizam bio što sustavnije izložen. Strukturalizmu se prigovara kako je u stanju analizirati određeno, ali ne i ono što određuje i kada npr. Jean Paul Sartre otkriva dinamički karakter strukture, tj. kada kaže da strukturu razumijemo pomoću praksisa, on zapravo odbacuje strukturalizam. Najčešće je kritici bio izložen (i jest) Louis Althusser, jer mu zamjeraju da je primjenom strukturalističke metode u poimanju čovjeka, povijesti itd. zanemario probleme alijenacije i humanizma, odnosno da kod njega postoji određeni strah od kretanja i razvoja, ali za strukturaliste je problem i vrijeme, oni ga ne negiraju, ali kako kaže dr Sreten Marić ne znaju kamo bi s temporalitetom. Svoj završni esej (»Marksizam i post-strukturalizam«) Miščević usmjerava spoznaji da se marksizam danas pojavio kao presudna politička mogućnost i upozorava da je post-strukturalistički prodor u Marxa putokaz za »novo promišljanje povijesti« (str. 193). Odnosno dok je strukturalizmu smetala

sti premješta u sam epicentar mišljenja. Marxovi rani radovi za post-strukturaliste nisu bili, barem do danas od osobito velikog interesa, jer je postojala bojazan da će ih takvo opredjeljenje kočiti u njihovu filozofskom radu, te oni kada tumače Marxa, prvenstveno tumače njegov »Kapital« i »Nacrt za kritiku političke ekonomije« i stoga se čini da oni zanemaruju probleme alijenacije, humanizma itd. Ali, kako Mišćević kaže: »Ipak, nije isključena mogućnost renesanse ranih radova, kad se čitanje 'Kapitala' zaokruži i kad se pred čitaoca postave nova pitanja.« Znači, post-strukturalistička kretanja nisu samo prevazilaženje nedostatka strukturalizma, već je njihova bitna karakteristika kritičan odnos spram strukturalizma samog.

Mišćevićeva knjiga podijeljena je u dvije velike cjeline »Strukturalizam i marksizam«, gdje se govori o Althusseru i »Proizvodnja, razlika, govor« (to su ujedno i centralni pojmovi Mišćevićeve interpretacije), gdje se analiziraju Deleuze i Foucault. Kada govori o Althusseru, Mišćević pokušava prikazati njegovu radikalnu evoluciju, njegov pokušaj vlastitoga kritičkog i stvaralačkog prevladavanja teorijskih postavki. U tom smislu, posebno je interesantan esej »Dijalektika i nadodređenost« gdje Mišćević, iznoseći Althusserovo kretanje između strukturalizma i post-strukturalizma, pokušava pokazati njegove pokušaje prevladavanja strukturalističkog, pokušaj osvajanja novih, klasičnih strukturalizmu nepoznatih i zabranjenih terena. Mišćević postavlja tezu da je Althusserovo iznalaženje nadodređenosti (surdétermination) bitna inovacija marksističke dijalektike, iznijevši na svjetlo jedan njoj skriven i zaboravljen stav. Polazeći od specifične prakse, prakse znanosti, Althusser tvrdi da potreba marksističke dijalektike nije u stvaranju sinteze, već naprotiv u otkrivanju asimetrija, i u tom smislu njegova dijalektika je dijalektika borbe, konfrontacije i po tome klasna borba je razlika i cjepanje. Novost koju Althusser uvodi u pojam nadodređenosti jest što »nadodređenje jest određenje s druge scene« (strr 29). Althusser želi determinaciju »izbaciti« iz kruga determinacije, želi inaugurirati jedan »sustav bez središta, mehanizam lišen metafizičke punine iskona« (str. 31). Zapravo, navođenjem problema specifičnosti dijalektike želi istaći kategoriju razlike kao središnji pojam za mišljenje prakse, i time se u stvari kriti-

cepcije post-strukturalizam smatra neprimjerene Marxovoj znanosti. Za Mišćevića, odlučan korak naprijed u Althusserovu stvaranju predstavlja djelo »Lenjin i filozofija«, i njime se Althusser definitivno svrstava u post-strukturaliste, ono je ilustrativno za razumijevanje evolucije. U eseju »Teorija filozofije«, Mišćević želi pokazati Althusserovu težnju »pokušaj da se filozofija istrgne iz njezine unutarnjosti, iz kružne i beskonačne Istovjetnosti sa sobom i da se u domenu Istoga uvede razorna sila izvanjskog«. Zapravo, kada Althusser traži da filozofija intervenira u domeni imaginarnog, kako u ime spoznaje, tako i politike, on se veoma približava Marxovim stavovima po pitanju mogućnosti drugačije filozofije, nego što ih je ona imala u toku svoje prošlosti.

Mišćević naglašava da je post-strukturalizam najradikalniji u svom prodoru na području jezika, govora i znaka, odnosno (prvenstveno Deleuze i Derrida) vrši kritiku metafizičkog mišljenja u čijim se vrtlozima filozofija nalazila zarobljena. U eseju »Problem vremena u djelu G. Deleuzea«, Mišćević prvenstveno vrši interpretaciju njegova poimanja razlike u njezinim mogućim referencijama s vremenom. Kada Deleuze kaže: »Treba misliti u jednom dahu razliku i ponavljanje« (str. 115), on koincidirajući s Nietzscheovim Vječnim vraćanjem, ali i sa Spinozom i Marxom, tek nabacuje problem i ono što on želi (kada govori o tri etape sinteze vremena) jest razmrviti filozofije i te razmrvljene čestice organizirati izvan svakog povijesnog slijeda. Ali, Mišćević naglašava da Deleuzovo mišljenje vremena nikako ne može u potpunosti shvatiti bez poznavanja odnosa s Derridom i njegovom kritikom pojma vremena. Iako »Deleuze otvara mogućnosti mišljenja o povijesti na tragu novih ili relativno novih sveza, stroj, tijelo proizvodnja, znakovi« (str. 16), Mišćević smatra da on u svome mišljenju nije dovoljno rigorozan, odnosno da su mu nepreciznosti i nejasnosti ne samo evidentne, već u krajnjoj intenciji njegovo mišljenje, bez obzira na nesumnjive vrijednosti ne bi mogle izdržati, jednim dijelom, strogo kritičko preispitivanje.

U eseju »Govor, arheologija, politika«, Mišćević interpretira misao Michela Foucaulta, zapravo njegovu »post-strukturalističku misao« kojom on (naročito izraženo u djelu »Arheo-

logija znanja») oštro kritikuje strukturalizam, u neku ruku obračunavajući ne samo sa strukturalistima, već i sa samim sobom, jer ne treba zaboraviti da je on kao jedan od kategorijalnih mislilaca strukturalizma i sam pridonio »strukturalističkim mitovima«. Za Foucaulta, govor (diskurs) je specifično područje, praksa neovisna o subjektu koji je podređen vlastitim zakonima. Ali, govor (diskurs) nije više »domena identiteta i iskona već ... teritorij razlike i ponavljanja ...« (str. 185), i samim time Foucaultova arheologija je mogućnost jednog novog polmanja povijesti, slobodnog i diskontinuiranog, razlike ponavljanja su upravo oni elementi po kojima se povijest ne može više misliti kao nešto jedinstveno. Međutim, nužno je naglasiti da Foucault smatra da »praksa nije nošena subjektom« (str. 180), već da je subjekt rezultat prakse: odnosno praksa je heterogeni i razmrvljeni proces razdijeljen na specifične prakse (npr. teorijska, politička, označiteljska...). Dakle, ne postoji jedinstvena praksa, već je to »proces koji sam proizvodi svoj subjekt«, a subjekt kao takav može samo ponekad igrati ulogu nosioca, imati iluziju svoje realnosti, ali to je više privid, san nego li istina stvarnosti. Međutim Foucaultova arheologija ima i bitno političku dimenziju, jer društvo kao društvo kontrolira diskurs bojeći se njegove moći i arheologija bi trebala da vrši, određenu diverziju, otkrivanje i oslobodenje govora u praktičkom djelovanju. U svom završnom eseju »Marksizam i post-strukturalizam«, Mišćević najsuštavnije obrazlaže uzajamna prožimanja Marxa, Freuda i Nietzschea, u odnosu spram post-strukturalizma i obratno, odnosno autor slobodno iznosi vrijednosti post-strukturalističkih kretanja, ali i neke moguće prigovore nedostatnosti njihovih teorijskih obzora. Zapravo, post-strukturalisti tvrde da Marxova filozofija nije izolirana misao u povijesti mišljenja, stoga je nužno Marxovu misao povezati i suočiti i s ostalim teorijskim kretanjima povijesti mišljenja. Post-strukturalisti smatraju da uz Marxa kategorijalnu ulogu imaju Freud i Nietzsche, jer su to mislioci koji su izvršili određeni, sudbonosni preokret nastao »nadvladavanjem« metafizike, ali »Marx zadržava prvenstvo u toliko što njegova analiza načina proizvodnje pruža ključ za ostale dvije« (str. 195). Ali najveća novost u domeni post-strukturalizma jest istraživanje prakse, ali ne kao nekog totaliteta, već specifičnih praksi, gdje

je dominantno mjesto zauzela jezična praksa. Dok je za Deleuzea »jezična praksa, kao znakovna praksa, je univerzalna, ili je barem integrirajući dio bilo koje prakse« (str. 205), dotle za grupu oko Tel-Quela, Derridu, i Althussera »jezična praksa nije doduše određena praksa, ne determinira ostale, ali ... svaka se praksa zbiva na modelu jezične prakse« (str. 204). Mišćević ujedno navodi i moguće nedostatnosti ovih teza (kao i ostalih npr. Foucaulta, Sollersa), smatrajući da se najozbiljniji prigovori mogu uputiti post-strukturalistima što govoreći o jeziku kao univerzalnosti, prihvaćaju univerzalnost kao nešto dano, ne žudeći za time da pokaže u čemu se ta univerzalnost i sastoji. Međutim, post-strukturalizam nije značio samo refilozofikaciju filozofije, već i reaktiviranje analiza problema znanosti i umjetnosti. U tom smislu, bilo bi za očekivati da će književnost kao tekstualnost, kao jezična praksa u punom smislu te riječi, biti jedan od temeljnih područja Mišćevićeve interpretacije i interesa. Ali, kao što je to i pripomenuto u razgovorima za okruglim stolom časopisa »Pitanja« (koji je organizirao razgovore o Mišćevićevoj knjizi) Mišćević se nekako drži po strani književnosti, lako je ona pravi »el dorado«, iako i sam autor naglašava da se »u pisanju odigrava cjelina problematike s kojom se strukturalizam uopće bavio« (str. 209).

Post-strukturalizam, ponikao iz krila strukturalizma, pretvorio se u njegovu kritiku, te iznova filozofiju stavljajući u središte promišljanja, tražeći dodirne točke s Marxom i ostalim, stvaralački je prevladao i nadvladao svoje izvorište. »Sam potaknut jednim dijelom čitanjem Marxa i Lenjina, post-strukturalizam postavlja nova pitanja i nove probleme pred jedno buduće čitanje Marxa, i pred čitanje cijele filozofijske, znanstvene i umjetničke baštine ...« (str. 212).

Na kraju bismo mogli zaključiti: Mišćevićeve knjige je vrijedan prilog problematici kod nas još nedovoljno poznatoj; analizirajući i promišljajući post-strukturaliste i pokazujući mogućnosti jednog njihovog novog čitanja i tumačenja Marxa, ona ujedno daje naslutiti još dalekosežnije perspektive onog za sada skrivenog koje bi se eventualno moglo prepoznati jednim još novijim čitanjem i tumačenjem. Njegova knjiga je nezaobilazan uvod u probleme post-strukturalističkih kretanja, uvod u misaone horizonte pojedinih mislilaca i

uvod za njihovo bolje prepoznavanje i razumijevanje. Jer, ne treba zaboraviti da kategorijalna djela post-strukturalizma kod nas nisu prevedena, da se tek sada priprema za prijevod ono najbolje (npr. Derrida «Gramatologija» itd) i tu će nam Miščevičeva knjiga biti nužno štivo.

**George Gerbner, Larry P. Gross i
William H. Melody, eds.,**

Communications Technology and Social Policy

**John Wiley and Sons, New York, 1973.
573 stranice**

Karlo Blagus

Ovo je još jedna knjiga iz područja komunikologije koja pokazuje kako se ova znanost ozbiljno uhvatila u koštac sa velikim postojećim i još većim budućim promjenama na razini komunikacijske tehnologije, pri čemu se posebna pažnja obraća na posljedice koje nova komunikacijska tehnologija izaziva u međusobnom saobraćaju ljudi. Imajući u vidu da je komunikacijski odnos sadržan u osnovici ljudskog djelovanja, svjesni smo da tehnološke promjene u sredstvima komuniciranja bitno mogu utjecati na promjene odnosa među ljudima, stvarajući novi tip društvenih odnosa i mijenjajući kulturne navike. Centralni interes knjige je upravo socijalna i kulturna implikacija komunikacijske tehnologije. Autori naglašavaju kako znaju da će posljedice nove komunikacijske tehnologije biti velike na svim područjima ljudskog djelovanja kako ekonomskom i političkom, tako socijalnom i kulturnom. Međutim ne znaju koji će efekti nove komunikacijske tehnologije biti optimalni i korisni u zadovoljavanju ljudskih potreba, te koje alternative društvo treba odabrati za put u budućnost.

Sama tehnologija donosi čitav niz mogućnosti — široku upotrebu videorecordera te prenošenje i uskladištenje informacija pomoću kasete, kablovsku televiziju, svestranu upotrebu kompjutera, satelitsko komuniciranje pri kojem dolazimo u priliku da pojedine nacije stupaju u vezu s drugima, što može imati i te kakve implikacije na političke odnose u međunadronoj zajednici, i ostalo o čemu sada možemo tek samo slutiti. Dakle, kapa-

citet i sposobnost komunikacijskih veza će se, zahvaljujući tehnologiji, povećati i poboljšati, ali za koga, pitaju se autori, za kakvu vrstu komunikacije, za koje svrhe? Da li smo mi spremni da koristimo kompjuterizirane banke podataka, da komuniciramo s drugim nacijama, da kablovski budemo povezani u okviru jedne lokalne ili političke zajednice. Kako se možemo oduprijeti tolikom prillivu informacija, a kako da ga opet selekcioniramo i interpretiramo za naše potrebe? Kako da spriječimo da nam netko drugi selekcioniра i interpretira podatke i događaje po svojim kriterijima? Nova komunikacijska tehnologija postavlja još veću odgovornost pred ljude i sisteme kojima služi jer je mogućnost političke i kulturne manipulacije veća nego prije.

Ovakva i slična pitanja postavljaju se kada razmišljamo o novoj komunikacijskoj tehnologiji i njenom utjecaju na društvene odnose. Autori knjige neka pitanja postavljaju eksplicitno, neka implicitno, neke odgovore pokušavaju dati, ali teško je i očekivati bilo kakve definitivne odgovore. Značajan je napor autora, posebno Georga Gerbnera poznatog komunikologa, što ovim problemima prilaze s društvenog aspekta, shvaćajući mogućnost manipuliranja tehnologijom i neke negativne posljedice uviđaju. Međutim, ono što je za nas važno, za što nam knjiga tek otvara vidike, to je da li će se novom tehnologijom još više povećati jaz razvijenih i nerazvijenih, onih koji imaju i onih koji nemaju, ili je ta tehnologija možda pretpostavka da se taj jaz smanji, te da se te suprotnosti ublaže. Da li će tehnologija pomoći da lakše savladamo probleme razvoja, socijalnog i političkog napretka, obrazovanja i širenja kulturnih tekovina svim narodima? S druge strane na planu pojedinih društvenih sistema, kako je moguće upotrebiti novu komunikacijsku tehnologiju da ona omogućl stvarne demokratske odnose u društvu, a ne da bude pristupačna samo onima koji bi je iskoristili za još veće i neprimjetnije manipuliranje ljudima. Posebno za nas je važno, da upotrebom takve tehnologije bilo koji član našeg društva pokaže da je politički subjekt, da on daje inicijativu, te da dogovorno rješava društvene probleme.

To su samo neke natuknice i dileme do kojih čitalac može doći kroz ovu knjigu, što je velika stvar, jer je već samo otvaranje nekih problema korisno, pogotovo kada ih pokušamo situirati u vlastitu sredinu.

Autori knjige, poznati komunikolozi sa Annenberg School of Communication Univerziteta u Pennsylvaniji, prikupili su radove četrdesetak različitih struka, politologa, komunikologa — sociologa, tehničkih eksperata i raznih stručnjaka koji rade na ovom području. Od komunikologa tu se javljaju veoma poznata imena kao što su Elihu Katz, James Halloran, Herbert Schiller, Michael Gurevitch, Kaarle Nordenstreng, Dallas Smythe i neki manje poznati. Većina priloga su originalni doprinos usmjeren baš na temu utjecaja nove komunikacijske tehnologije na društvo.

Sama je knjiga podijeljena u šest dijelova, od kojih je svaki dio posvećen istom problemu, ali kroz drugačiju prizmu gledanja, zavisno od discipline koja problem proučava ili različitih stavova pojedinih autora.

U prvom dijelu pod naslovom »Što može učiniti nova tehnologija? Dimenzije promjene«, izložene su temeljne karakteristike nove tehnologije. Ovdje se govori o postojećoj komunikacijskoj tehnologiji, o prognozama buduće tehnologije i njene primjene, o odnosu između kompjutera i komunikacije, o radio, televizijskoj i satelitskoj tehnologiji. Zaključno se razmatra o socijalnoj kontroli pomoću komunikacija.

U drugom dijelu knjige pod naslovom »Institucionalna moć i kontrola; Pravac promjene«, govori se o raspodjeli moći među komunikacijskim institucijama. Ovdje se također analizira efekat i specifična promjena koju komunikacijska tehnologija izaziva na ekonomskoj strukturi u industriji se primjena tehnologije u javnim poslovima.

Treći dio pod naslovom »Komunikacija i edukacija za punu upotrebu ljudskog potencijala«, razmatra ulogu edukativnih ustanova, ulogu znanja u razvoju društva, kroz mogućnost upotrebe komunikacije i posebno nove tehnologije.

U četvrtom dijelu pod naslovom »Urbane komunikacije« uz probleme urbanizacije razmatra se i upotreba kablovske televizije kao faktora povezivanja u ostvarivanju svakodnevnih potreba građana. U Sjedinjenim Američkim Državama je u okviru ovog problema po-

sebnu zanimljiva mogućnost komuniciranja etničkih skupina putem kablovske televizije. U petom dijelu pod naslovom »Globalna komunikacija; Kulturna eksplozija ili invazija?« govori se o problemu globalne komunikacije koja u svjetskim okvirima može biti sredstvo kulturne invazije. Ovdje poznati kritičar američkog komunikacijskog sistema Herbert Schiller razmatra odnos kulturne ekspanzije razvijenih zemalja u nerazvijenim, putem komunikacijskih odnosa.

I u posljednjem šestom dijelu pod naslovom »Traganje prema budućnosti« govori se o implikacijama koje će nova tehnologija imati u razvoju masovnih komunikacija u budućnosti, počev od promjena u profesijama koje rade u masovnim medijima do društvenih i kulturnih promjena na svjetskom planu. Na kraju treba ponoviti da ova knjiga daje zaista temeljit i iscrpan prikaz nove komunikacijske tehnologije i njenog utjecaja na socijalne odnose sa različitih aspekata, tako da zaista otvara vidik prema budućnosti.